

Супрун Микола Олексійович,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри пенітенціарної
педагогіки та психології Інституту
кримінально-виконавчої служби

ПЕДАГОГІКА СПІВПРАЦІ АКАДЕМІКА В. М. СИНЬОВА

Проаналізовано теоретичні засади педагогіки співпраці, розроблені відомим вітчизняним ученим академіком В. М. Синьовим. Розглянуто питання ресоціалізації засуджених у сучасному суспільстві (соціально-психологічний аспект). Окреслено напрями подальших наукових пошуків у межах означеної проблеми дослідження.

Ключові слова: педагогіка; виховання; девіантна поведінка; суспільство.

Проанализированы теоретические принципы педагогики сотрудничества, разработанные академиком В. Н. Синёвым. Рассмотрены вопросы ресоциализации осуждённых в современном обществе (социально-психологический аспект). Определены направления дальнейших научных поисков в контексте указанной темы исследования.

Ключевые слова: педагогика; воспитание; девиантное поведение; общество.

Theoretical principles of Pedagogics of cooperation worked out by the famous scientist of our country V. M. Syniov are analysed. The issues of the resocialization of convicted offenders in modern society (social-psychological aspect) are considered. The directions for further scientific research of the mentioned problems are defined.

Key words: pedagogics; bringing up; deviant behavior; society.

Демократичні перетворення, започатковані на теренах колишнього СРСР у середині 80-х років ХХ ст. дали імпульс для пошуку новаторських конструктивних ідей у різних сферах людської діяльності. Пенітенціарна система держави теж не стала винятком, оскільки в ній сфокусовані найбільш нагальні соціальні негаразди всього суспільства.

Стосункам працівників пенітенціарних установ та засуджених присвячено багато ґрунтовних досліджень, але вперше науково довів доцільність гуманізації їх співпраці академік НАПН України, заслужений юрист України, доктор педагогічних наук, професор В. М. Синьов [2]. Наукові розвідки вченого та його наукової школи й нині є джерелом отримання найрізноманітнішої інформації для сучасних правоохоронців, що й визначає актуальність нашого історико-педагогічного пошуку.

Багатогранний науковий доробок В. М. Синьова постійно вивчається представниками багатьох напрямів психолого-педагогічної науки, разом із тим його досягнення з розроблення методологічних засад педагогіки співпраці ще потребують ретельного дослідження та переосмислення відповідно до сучасних реалій суспільного життя [1; 3–6]. Тому завдання нашої статті здійснити в цій історико-педагогічній розвідці аналіз напрацювань дослідника в площині

педагогіки співпраці.

Аналізуючи історичний шлях діяльності виправної системи, В. М. Синьов зазначав, що гуманізація всіх її сторін можлива тільки через широке повсякденне застосування педагогіки співпраці. Вона, на думку вченого, може стати новою ознакою й альтернативою командно-адміністративним заходам впливу на засудженого та елементом кардинального поліпшення психологічного клімату в установах виконання покарань (УВП). Головною ідеєю педагогіки співпраці, на глибоке переконання дослідника, має стати вироблення нової філософії взаємин у системі “правоохоронець – засуджений”. Ідеї гуманізму, що передбачають одночасне дотримання правоохоронцем поваги й вимогливості до людини, яка з різних причин переступила норми моралі й закону, наповнюватимуть зазначені взаємини.

Майбутній фахівець пенітенціарної системи має виробити в собі ціннісно-орієнтаційні установки педагогіки співпраці, які зумовлюють орієнтацію офіцера-правоохоронця на таке: упереджувально-шанобливу увагу до особистості засудженого з урахуванням усіх її складнощів, суперечностей, вад (що протистоїть тенденції до неминучого відторгнення засудженого з боку працівників); пошук позитивного в особистості та опори на нього у виховному процесі, оптимістичний прогноз в оцінюванні перспектив особистісних змін засудженого; емпатичне (співчутливе) розуміння засудженого та його психічних станів, а це передбачає вміння “подивитися на світ із позицій іншого”; відкрите, довірче спілкування із засудженим; надання засудженому психологічної та іншої допомоги, необхідної йому для подолання труднощів, досягнення успіху в будь-яких життєвих ситуаціях. Спілкування з іншими людьми, корекція статусу особистості в соціальному оточенні спрямовані на глибинне вивчення та розкриття істинних мотивів і зовнішніх обставин, що викликають вчинки та дії засудженого, з урахуванням його характерологічних рис, домінуючих особливостей та прийняття на цій основі оптимальних педагогічних рішень; активізацію самосвідомості засуджених; самоаналіз та корекцію власної особистості з метою самовдосконалення, що передбачає розвиток уміння “подивитися на себе очима іншого” [2, с. 13].

Безумовно, реалізація всіх цих положень, виокремлених академіком В. М. Синьовим, вимагає від соціального педагога високого рівня володіння відповідними технологіями, але при цьому педагог-початківець має звернутися до неперевіреного способу налагодження контактів із людьми – Слова.

“Слово для людини є такий же реальний умовний подразник, як і всі інші”, – наголошував у своїх лекціях про роботу великих півкуль головного мозку І. П. Павлов, – воно, “завдяки всьому попередньому життю дорослої людини, пов’язане із зовнішніми та внутрішніми подразниками, що надходять у великі півкулі, всі їх сигналізує, всі їх помічає”. Крім того, маємо розуміти, що кожне слово діє або позитивно, або негативно.

Розглядаючи професію медика як одну з близьких до роду діяльності офіцера УВП, наведемо приклад із висловлювань самого І. П. Павлова про значення слова лікаря. Згадуючи свого знаменитого колегу С. П. Боткіна, він

говорив: “Його привабливість серед хворих має дійсно магічний характер: лікувало тільки слово, одне відвідування хворого”. На схожих прикладах постійно наголошує своїм учням В. М. Синьов: “Ви прочитаете не один раз, а пізніше і самі обов’язково побачите у своїй практиці, як з’являється вогник надії у людини за ґратами після спілкування з вашими старшими колегами (безумовно людяними і талановитими)” [2]. Особливості перебування в умовах УВП часто роблять навіть із дуже сильної людини слабку й немічну. Носієм сили, впевненості як у житті в колонії, так і після звільнення для неї може стати педагог.

Незаперечною умовою, що забезпечує ефективність впливу слова на засудженого, є співчутливе, доброзичливе ставлення до нього соціального педагога. Дуже чітко ця думка сформульована у книзі знаменитого педагога Януша Корчака “Як любити дітей”: “Я часто розмірковував над тим, що означає бути “добрим”? Мені здається, добра людина – це така особистість, яка має уяву і вміє відчувати те, що відчуває інший”. Істинність цих слів автор довів власним прикладом: коли під час окупації гітлерівцями Польщі сиріт із дитячого будинку відправляли до концтабору, він – їх вихователь – добровільно розділив із підопічними долю й загинув, піклуючись про них до останньої хвилини свого життя.

Наші спостереження засвідчують, що засуджений хоче постійно бачити в працівника УВП щире бажання надати йому необхідну моральну підтримку. Навіть до рецидивіста слід ставитися як до об’єкта перевиховання та ресоціалізації, а не як до засобу розв’язання якихось проблем. У хвилини спілкування з офіцером він хоче розкрити свою душу, тому й працівник УВП має підкреслити справжню зацікавленість у долі цієї людини.

Неуважність, зневага до скарг та зауважень засудженого, невиправданий поспіх, розмови на “порожні” теми, грубощі під час спілкування – усе це не тільки не сприяє авторитету правоохоронця, а навпаки – зводить стіну між ним і підопічним. Саме тому працівник має бути уважним, стриманим та доброзичливим.

Важливе значення в формуванні довіри засудженого до працівника має і його зовнішній вигляд. Отже, починаючи з курсантських років, офіцер повинен багато уваги приділяти як охайності, так і стану своєї фізичної підготовки.

Іншою важливою вимогою, якій повинен відповідати соціальний працівник УВП, є його здатність надати кваліфіковану психологічну та правову допомогу засудженому. Йдеться не тільки про достатньо високий рівень наукової та практичної підготовки, що, безсумнівно, є обов’язковою умовою, а передусім про вміння знайти підхід до засудженого, встановити з ним контакт, виявити й відповідним чином використати в боротьбі з соціальним занепадом резерв його психофізіологічних сил. Доречно зазначити, що засуджені мають індивідуальні фізичні й психологічні характеристики. Тому молодому фахівцю слід виробити в собі здатність володіти методикою персоніфікованого й диференційованого підходу.

У класичній праці “Педагогічна поема” А. С. Макаренка зазначав, що справжній вихователь повинен добре володіти мімікою, керувати настроєм, бути то сердитим, то веселим – відповідно до необхідності “бути трішечки актором”. Йдеться, безумовно, не про якесь театральне дійство, педагог будь-якого профілю, а тим більше пенітенціарної сфери, свою соціальну роль, образно кажучи, не грає – він живе в ній. Тому напрочуд важливо навчитися професійно володіти педагогічною технологією, вміло й тактовно індивідуалізувати та варіювати методи впливу на психіку людини. Це все можливо лише за умови, що педагог завжди морально сильніший, ніж засуджений. Його сила ґрунтується на професійній упевненості та оптимізмі. Ці риси не слід ототожнювати із самовпевненістю, оскільки впевненість та оптимізм у професійній діяльності ґрунтуються на знаннях та досвіді, а самовпевненість – це позбавлена адекватної основи оцінка себе в тій чи іншій сфері діяльності.

Безсумнівно, вагомою умовою професійного успіху є уміння педагога точно з’ясувати структуру особистості засудженого, зокрема виявити його спрямованість (світогляд, життєві плани, інтереси тощо).

Сприятиме творчому підходу до перевиховання засудженого й урахування поглядів професора В. О. Татенка стосовно природи вчинку людини [7].

Напрочуд вдалим, на думку В. М. Синьова, є використання в корекційно-виховному процесі УВП розробленої Л. Б. Філоновим методики контактної взаємодії, яка передбачає наявність таких стадій, як досягнення згоди, пошук спільних інтересів, прийняття принципів та якостей, необхідних для спілкування, індивідуального впливу й адаптації до партнера, вироблення спільних правил комунікації та взаємодії. Кожна з цих стадій має специфічні механізми реалізації. Зокрема, учений широко застосовує у своїх підходах ідеї Д. Карнегі [2]. Наступною вимогою, яку засуджені цілком слушно висувають до свого педагога, є дотримання поваги до себе як до людини. Саме тому, починаючи з юнацьких років, необхідно виробити в собі прагнення бачити в кожному неповторну особистість і будувати стосунки з усіма членами колективу на основі гідності, поваги та коректності. Зокрема, уважаємо доречним звернути увагу на, на жаль, поширену практику звертання до засудженого винятково за прізвищем і на “ти”. Це є свідченням низької культури. Саме тому молодим працівникам слід брати на професійне озброєння найкращі взірці у стилі й манерах поведінки досвідчених фахівців. Це сприятиме виробленню такої стрижневої особистісної якості, як професійна принциповість.

Необхідною умовою професійної діяльності працівника УВП також є постійне прагнення активізувати інтелектуальний потенціал кожного засудженого, керуючись при цьому констатацією виключно належного рівня його розвитку.

В умовах просторово обмеженого середовища зазначених установ є постійна потреба підтримувати розвиток таких рис інтелекту, як гнучкість, критичність, глибина, самостійність, активність тощо. Відтак педагог має з

повагою ставитися до виявів релігійності в осіб, позбавлених волі, і прищеплювати їм бажання формувати науковий світогляд.

Ведучи розмову про взаємини соціального педагога й засудженого, весь час акцентували увагу на діяльності першого. Виникає запитання: а як же об'єкт виховних зусиль? Яка його роль як співавтора педагогічного процесу? На наш погляд, у колективі показниками стабільності взаємин “педагог – засуджений” є:

повага до працівника УВП з боку засуджених, шанобливе ставлення до нього як до професіонала і як до особистості;

чітке виконання підопічними вимог і рекомендацій вихователів стосовно організації всього спектру їх життєдіяльності;

шира допомога працівнику пенітенціарної установи в його зусиллях організувати науково виважений процес ресоціалізації засудженого.

У цьому контексті видається цілком оригінальним підхід до організації та педагогічного керівництва процесом самовиховання засуджених в умовах УВП академіка В. М. Синьова та його учня – доцента В. І. Кривуші [6]. Ними визначено, що самовиховання засуджених – це свідомо, цілеспрямована та систематична діяльність останніх, спрямована на саморегуляцію своїх стосунків, подолання негативних і формування, розвиток, удосконалення позитивних якостей, звичок, соціально корисних і особистісно значущих зв'язків. Завданнями самовиховання, на думку вчених, є допомога засудженому розібратися в собі; зацікавлення, спонукання його до занять самовдосконаленням; ознайомлення з методами і прийомами самовиховання. Методи самовиховання – це способи та прийоми впливу на власну особистість із метою формування необхідних якостей і звичок. Серед них виділяють такі:

самопізнання: самоспостереження, самоконтроль, самоаналіз, самооцінка, самокритика, зіставлення себе з іншими;

спонукання до самовдосконалення: самозобов'язання;

самонагадування, самопримушення, самонаказ;

самостимулювання: самоумовляння, самозвіт, самозаохочення, самозасудження, самопокарання;

оволодіння собою: самозатримка, самопереключення, самонавіювання, самоподолання.

Самовиховання засуджених не відбувається стихійно, а здійснюється під цілеспрямованим педагогічним керівництвом працівників УВП, що дає змогу забезпечити переведення особистості з об'єкта в суб'єкт виховання, домогтися у процесі перевиховання активної позиції засуджених.

Таким чином, стан розвитку сучасної пенітенціарної педагогіки та психології засвідчує, що теоретичні засади педагогіки співпраці, розроблені академіком В. М. Синьовим, знайшли практичне втілення у роботі вітчизняних пенітенціарних установ. Науковий доробок ученого широко відомий у багатьох країнах Європи та колишнього СРСР.

Особливим науково-гуманістичним звершенням В. М. Синьова як ученого є започаткування ним пенітенціарної дефектології (від лат. poenitentia – каяття) – галузі психолого-педагогічних та юридичних знань, що перебуває на

межі наук: дефектології (олігофренопедагогіки, сурдопедагогіки, тифлопедагогіки та ін.), пенітенціарної психології, пенітенціарної педагогіки та кримінально-виконавчого права.

Пенітенціарна дефектологія – наука про ресоціалізацію засуджених із особливостями психічного та психофізичного розвитку, які відбуваються шляхом позбавлення волі. Ця галузь знань вивчає закономірності та специфіку корекційного педагогічного процесу в умовах пенітенціарної установи (принципи, форми, методи педагогічного впливу на засуджених), його психологічний супровід і організаційно-правове забезпечення.

В. М. Синьовим та представниками його наукової школи (О. Д. Гришко, О. П. Северов, Д. О. Ніколенко та ін.) розроблено методологічні та методичні засади пенітенціарної дефектології. 1995 року О. Д. Гришко під науковим керівництвом В. М. Синьова вперше на теренах колишнього СРСР виконав дисертаційне дослідження, присвячене вивченню мотиваційної сфери неповнолітніх засуджених.

На сучасному етапі розвитку суспільства перед цією наукою постає завдання дослідження кримінологічних і пенітенціарних проблем дефектології для формування в аномальних осіб соціально-нормативної поведінки та профілактики недопущення протиправних дій.

Ураховуючи актуальність окреслених питань, вважаємо за необхідне творчо розвивати ідеї педагогіки співпраці в площині діяльності не лише пенітенціарного персоналу, а й інших правоохоронних органів. Зокрема, заслуговує на першочергову увагу використання ідей педагогіки співпраці в практичній реалізації профілактики девіантної поведінки молоді. Це положення заслуговує на творче розкриття в окремому науковому дослідженні.

Список використаних джерел

1. Беца А. В. Организация и педагогическое руководство самовоспитанием осужденных / Беца А. В. – К. : КФ ВИПК МВД СССР, 1989. – 25 с.
2. Синев В. Н. Педагогика сотрудничества в индивидуальной воспитательной работе с осужденными в ИТУ / В. Н. Синев // Совершенствование воспитательной деятельности органов исполнения наказания : сб. науч. тр. – Рязань : РВШ МВД РФ, 1992. – С. 3–18.
3. Синьов В. М. Пенітенціарна педагогіка : навч. посіб. / Синьов В. М., Кривуша В. І., Беца О. В. – К. : РВВ КІВС при УАВС, 1996. – 215 с.
4. Пенитенциарная психология, педагогика и совершенствование организации воспитательной работы с осужденными в ИТК / под ред. В. Н. Синева, В. И. Кривуши. – К. : РИО КИВД при УАВД, 1993. – 156 с.
5. Словарь основных терминов исправительно-трудовой психологии и педагогики / Беца А. В., Кондратьев В. А., Кривуша В. И. и др. ; под ред. В. Н. Синева, В. С. Медведева. – К. : КФ ВИПК МВД СССР, 1990. – 241 с.
6. Кривуша В.І. Пенітенціарна педагогіка : завдання, ситуації, питання для самоконтролю / за заг. ред. В. М. Синьова. – К. : РВВ КІВС, 1997. – 264 с.
7. Татенко В. О. Як стати лідером : поради психолога / Татенко В. О. – К. : Фонд Українська перспектива, 1999. – 140 с.